

I revolutionens spår föddes byggnadsminnesvården

Redan 1790-91 kom det första lagförslaget om skydd för historiska monument, men det var först 1837 den fasta organisation för monumentvård – "La commission des monuments historiques" – som blev en förebild för övriga Europa – skapades.

Ett antikvariskt-kulturhistoriskt intresse för byggnadsmonumenten, i betydelsen att bevara, vårda och beskriva byggnader på grund av deras ålder, historia eller konstnärliga värde, existerade knappast i Sverige före 1800-talets början. Omsorgen om äldre byggnader motiverades i stort sett helt av den nytta man kunde ha av dem. Byggnader sparades därför att det var billigare att bygga om än att bygga nytt och inte därför att de hade ett historiskt eller konstnärligt värde. Ett av de undantag som ändå finns är värt att lyftas fram. När Gustaf III:s syster Sofia Albertina på 1780-talet byggde sitt palats vid Gustav Adolfs torg i Stockholm revs inte det gamla Torstenssonska huset som fanns på platsen utan fick ingå i den nya anläggningen med 1600-talsportaler och allt. Sannolikt på grund av Gustaf III:s beundran för Gustav II Adolf och hans fältherrar av vilka Lennart Torstenson var en av de främsta.

På morgonen den 14 juli 1789 angrep en folkmassa Bastiljen i Paris. Striderna pågick hela dagen och först klockan fem kapitulerade kommandanten Delaunay på uppmaning av sina egna soldater. Folket stormade in i den gamla borgen och befriade de sju fångarna. Dagen därpå började rivningen och fröet till den moderna kulturminnesvården var sått. I revoltens spår svepte en våg av förstörelse över landet, allt som förknippades med den gamla regimen skulle bort. Nationalförsamlingen i Paris insåg vad som var å färde och ingrep. Kungahusets, adelns och kyrkans egendomar konfiskerades med motivationen att de var det franska folkets gemensamma kulturella arv och därför måste bevaras. Föreställningen om ett nationellt kulturarv hade skapats.

Fornforskning på modet

Inledningen av 1800-talet var en omstörtande tid för Europa. Napo-

leonkrigen berörde hela världsdelen, i de ockuperade länderna vaknade i förnedringens stund ett intresse för den nationella historien och dess monument.

Nederlaget i 1808-09 års krig, som var en del i den stora kontinentala kampen, ledde till att Sverige förlorade Åland och hela Finland och därmed en tredjedel av landets yta och en fjärdedel av dess befolkning. Ett inslag i den nationella självrannsakan som följde på katastrofen var att Göttiska förbundet bildades 1811. Dess syfte var "en broderlig för-
ening af män, egnade åt upplifvandet af de Gamle Göthers frihetsanda, mannamod och redliga sinne". Förbundets yttersta mål var ursprungligen att verka för en återerövring av Finland. Verksamheten var i stor utsträckning litterär och bland medlemmarna fanns Atterbom, Geijer och Tegnér. Förbundet sysslade också med fornforskning som ett led i att stärka det nationella medvetandet och dess grundare Jakob Adlerbeth utarbetade en ny Fornminnesförordning som utfärdades 1828 och som innehöll ett visst skydd för byggnader.

Det viktigaste med förbundet var dock att det genom sin inriktning och medlemmarnas verksam-

het bidrog till att väcka intresse för de gamla monumenten som bärare och förmedlare av landets och folkets historia. Därigenom var också vägen öppnad för en aktiv monumentvård.

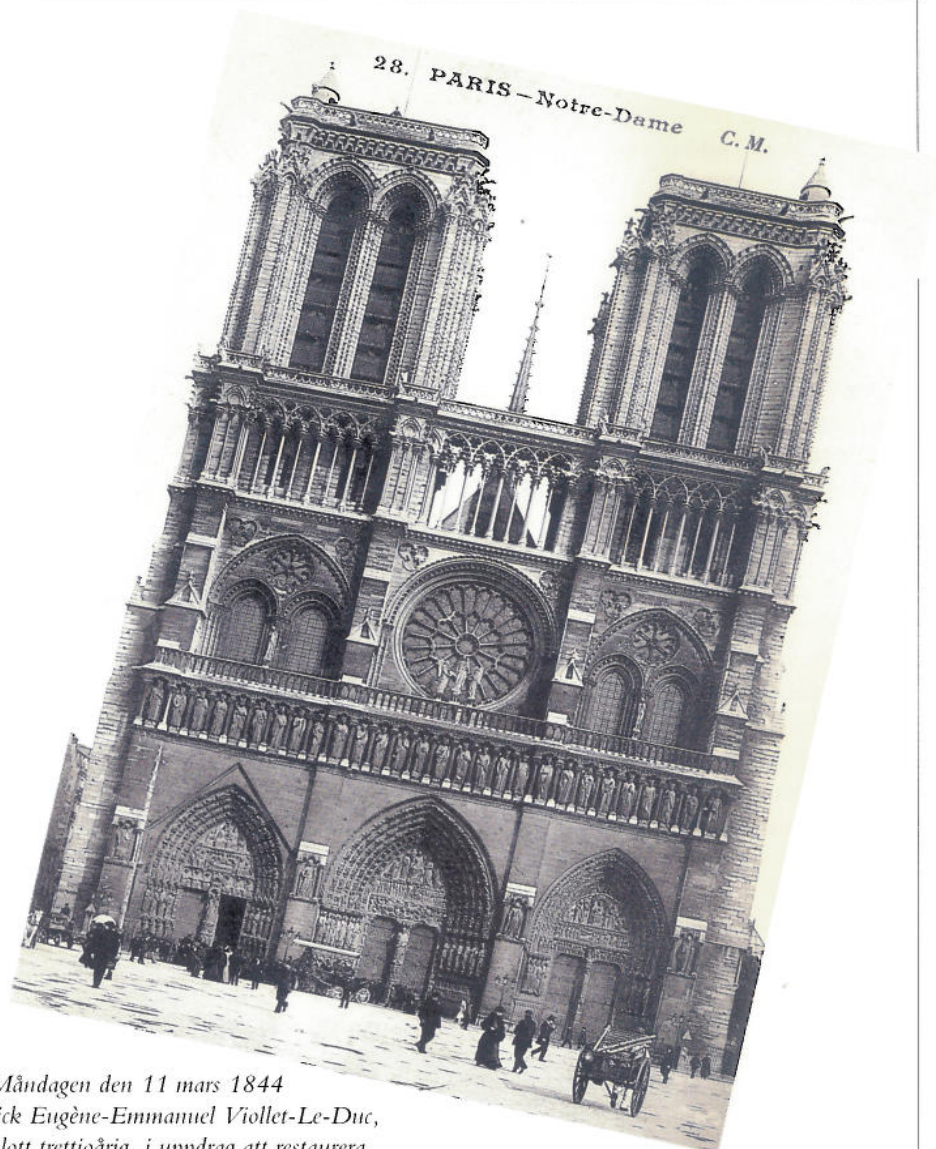
Stora ingrepp

Stor betydelse för restaureringskonsten hade Carl Georg Brunius som egentligen var språkman men tidigt också intresserade sig för fornforskning och konsthistoria. Mest känd är hans verksamhet vid Lunds domkyrka, vars restaurering han ansvarade för 1833-59. Därutöver var han verksam som arkitekt och restaurator vid många olika projekt.

Brunius introducerade den kontinentala restaureringsideologien i Sverige. Den främste representanten för denna var fransmannen Eugène Emmanuel Viollet-Le-Duc. I korthet gick ideologien ut på att återställa monumenten i de tillstånd det ursprungligen hade haft eller var tänkta att ha. Intresset var huvudsakligen inriktad på arkitekturen före 1500 och enligt Viollet-Le-Duc var dess gestaltning i grunden styrd av teknik och konstruktion. Genom en djup kännedom om medeltida teknik och formspråk kunde 1800-talsarkitekten så att säga ta vid där medeltidsmästaren slutade. Resultatet gav sig sedan självt. Nackdelen med arbetssättet var att inga som

Växjö domkyrka grundlades på 1000-talet och genomgick under århundradena flera förändringar. Den ombyggdes 1849-52 till ett tänkt medeltida utseende under ledning av Carl-Georg Brunius. Då tillkom bland annat trappgavlarna. Brunius skapelse fick 1956-1960 ge vika för en restaurering som delvis strävade efter att återge kyrkan det utseende den hade mot slutet av 1600-talet.

Måndagen den 11 mars 1844 fick Eugène-Emmanuel Viollet-Le-Duc, blott trettioårig, i uppdrag att restaurera Notre-Dame de Paris. Till stora delar är katedralen i dag ett verk av hans hand. Det prestigefyllda uppdraget bidrog i högsta grad till att göra Viollet-Le-Duc till 1800-talets mest inflytelserike restaureringsarkitekt.

helst hänsyn togs till senare tiders tillägg. Restaureringen blev en idealbild – en stilrestaurering.

Brunius tillämpade förvisso dessa teorier, men med en ganska stor respekt för monumentens egenart. Den främste Viollet-Le-Duc-lärlingen i Sverige blev i stället Helgo Zettervall vars restaureringar av svenska kyrkor innebar mycket stora ingrepp i de gamla byggnaderna.

Modern barbarism.

Under 1800-talets fyra avslutande decennier genomfördes i Sverige några stora restaureringar som fick särskild betydelse för restaurerings- och bevarandebatten genom den

kritik som kom att riktas mot dem. Dels ombyggnaderna av domkyrkorna i Lund, Skara och Uppsala; dels restaureringen av Gripsholms slott. De tre förstnämnda leddes av Helgo Zettervall medan den sistnämnda genomfördes av Fredrik Lilljekvist. Alla tre var restaureringar i Viollet-le-Duc's anda.

Gripsholmsrestaureringen, den sista i raden, sattes igång 1892 och den 21 juni 1893 publicerade Verner von Heidenstam sin berömda artikel "Modern barbarism" i Dagens Nyheter. Artikeln inledde det stora angrepp mot stilrestaureringarna som inom några år ledde till dessas totala nederlag. Heidenstam hade studerat konst på kontinenten under 1880-talets början och kände till den utländska kritiken mot stilrestaureringarna. Den engelske filosofen och konsteoretikern John Ruskin publicerade redan 1849

"The Seven Lamps of Architecture" i polemik särskilt mot den restaureringsverksamhet som Sir George Gilbert Scott bedrev i Storbritannien. Mot de idealiserande stilrestaureringarna ställde Ruskin krav på respekt för den gamla byggnaden som den gick och stod. Alla tillägg och förändringar som gjorts genom århundradena skulle respekteras som historiska vittnesbörd. Byggnadens patina var förutom dess skönhetsvärde budskap från förfädren som nyttjat byggnaden. Dessa tankar formulerades till en restaureringsideologi som italieneren Camillo Boito lade fram på en kongress i Rom 1883. Boito krävde bland annat att de nya delar som tillagts vid restaureringen klart skulle kunna urskiljas från de gamla och att monumenten hellre borde konsolideras än repareras och hellre repareras än restaureras.

Det är just dessa tankar Heidenstam uttrycker i sin artikel.

Svenska arkitekturen upptäcks

Heidenstam var författare och hans engagemang i restaureringsfrågan inskränker sig till debattinlägget. Den första artikeln följdes av en andra "Gripsholm som fornminne" som publicerades på julafton 1893. De båda artiklarna utgavs i broschyren "Modern barbarism" året därpå.

Det dröjde en bit in på 1900-talet innan den nya restaureringsideologin fick praktisk tillämpning i större utsträckning. Den främste representanten blev arkitekten och konsthistorikern Sigurd Curman som genomförde många restaureringar i denna anda, men som därutöver verkade i flera olika sammanhang för att genomdriva en ny syn på restaureringar, byggnadsvård och monumentskydd.

Kritiken av stilrestaureringarna

Gripsholms slotts yttre borggård 1902.

ska också ses mot bakgrund av det ökade intresse för den gamla svenska byggnadskonsten som uppstod bland arkitekter och konsthistoriker under slutet av 1800-talet. Anledningarna var flera, men grundläggande var de romantiska och nationella stämningar som rörde sig i tiden. Viktiga upptäckter blev Gotlands rika bestånd av närmast orörda medeltids-

Sigurd Curman. Arkitekt och konsthistoriker. Professor i arkitekturhistoria 1912–17. Byggnadsråd i Byggnadsstyrelsen 1918–23. Riksantikvarie 1923–46.

kyrkor, de svenska landsortsstädernas egenartade byggnadskultur, bergsmansgårdarna och den svenska

herrgårds- och boställskulturen. Det nya intresset yttrade sig i studieresor, undersökningar och publicering av uppmätningar och beskrivningar. Arkitekturminnesföreningen, som var en sammanslutning av elever vid Konstakademiens arkitekturskola, bildades 1908. Föreningens uppgift var bland annat att göra uppmätningar av äldre svenska byggnadsverk och redan första året publicerades det första häftet i serien "Svensk arkitektur". Inventeringsverket "Sveriges kyrkor", som dokumenterar Svenska kyrkans kyrkor och deras inventarier, publicerade sin första volym 1912 med konsthistorikern Jonny Roosval och Sigurd Curman som utgivare. Åren 1908–30 utgav Svenska Teknologföreningens avdelning

för husbyggnadskonst "Gamla Svenska Städer" som innehåller beskrivningar och avbildningar av den gamla bebyggelsen i ett antal städer. Inom parentes sagt ett ovärderligt arbete med tanke på vad som några decennier senare drabbade de svenska städerna av förstörelse.

Samfundet för hembygdsvård grundades 1915 och året därpå publicerades "Borgarhus i gamla Stockholm" som är en sammanställning av en inventering av byggnaderna i Gamla Stan i Stockholm som utfördes under ledning av Ragnar Josephsson.

Svenska Teknologföreningen anhöll 1907 hos Kungl. M:t om en översyn av arkitektutbildningen. Anledningen var att man var missnöjd med hur utbildningen bedrevs vid Tekniska högskolan och Konsthögskolan. Bland annat önskade man en tydligare nationell inriktning med undervisning i äldre svensk byggnadskonst. Ett resultat av den översyn som genomfördes var att Sigurd Curman 1909 börja-

Isak Gustaf Clason. Arkitekt, upphovsman till Nordiska museets byggnad. Professor i arkitektur vid KTH 1890–1904. Intendent i Överintendentsämbetet 1905–17. Byggnadsråd i Byggnadsstyrelsen 1918–25. Preses i Konstakademien 1918–30.

de med undervisning om gammal svensk byggnadskultur vid Konsthögskolans arkitekturskola, från 1912 som professor i den svenska arkitekturens historia.

En följd av den förändrade inställningen till byggnadsvård och restaurering och av det nya intresset för den gamla svenska byggnadskulturen blev krav på lagskydd för kulturhistoriskt värdefulla profana byggnader.

Krav på lagskydd

Dagen före Mårtensafon 1909 höll Isak Gustaf Clason ett anförande i Teknologföreningen kallat "Om våra byggnadsminnens vård" där dessa krav tydligt formulerades.

I slutet av 1913 tillsattes en kommitté som skulle utreda en omorganisation av Överintendentsämbetet. Bland kommittéledamöterna fanns Isak Gustaf Clason och en av de båda sekreterarna var Sigurd Curman. Två år senare överlämnade kommittén sitt betänkande som kom att ligga till grund för bildandet av Byggnadsstyrelsen. Enligt förslaget innehöll det nya verket en särskild kulturhistorisk byrå.

Byggnadsstyrelsen efterträdde 1918 Överintendentsämbetet som statens byggnadsmyndighet och organisationen överensstämde i allt väsentligt med kommitténs förslag. Den kulturhistoriska byrån, vars

förste chef var Sigurd Curman, ansvarade för de kulturhistoriska byggnadsfrågorna, en sedan gammalt viktig uppgift för den centrala byggnadsmyndigheten. Främst handlade det om kyrkobyggnadsfrågor som sedan länge varit lagreglerade. År 1920 utfärdades emellertid den kungliga förordningen med föreskrifter om det offentliga byggnadsväsendet vilken innehöll den första verkliga skyddslagstiftningen för profana byggnader. Dess innehåll överensstämmer i stort med den restaureringsideologi som Curman företrädde och innehöll också bestämmelser om att vissa byggnader, efter beslut av Kungl. Maj:t, kunde förklaras som Byggnadsminnesmärken och åtnjuta särskilt skydd.

Ursprungligen var tanken att författningen skulle omfatta även kommunala byggnader, men den kom aldrig att gälla annat än statens och kyrkans byggnader. Först 1942 gavs möjligheter till skydd av privata och kommunala byggnader i en lag som fick begränsad användning.

En användbar lagstiftning kom med 1960 års byggnadsminneslag.

Tillämpningen av kungliga kungörelsen ankom på Byggnadsstyrelsen som skulle samråda med Riksantikvarien. Vid den stora omorganisationen av Byggnadsstyrelsen 1967 överfördes dock kulturhistoriska byrån och därmed lagtillämpningen till Riksantikvarieämbetet. Kungörelsen ersattes 1988 av förordningen om statliga byggnadsminnen i samband med tillkomsten av en ny kulturminneslag.

När Byggnadsstyrelsen upphörde den sista september 1993 överfördes merparten av de kulturhistoriska byggnader som styrelsen hade förvaltat till Statens fastighetsverk. Samtidigt fick det nya verket överta en stor del av försvarsmaktens kulturbyggnader från Fortifikationsförvaltningen. Därigenom har Sverige för första gången fått en myndighet som har till huvuduppgift att förvalta och vårda de gemensamt ägda byggnadsmonumenten. ■

Staffan Nilsson, Fil dr antikvarie

Arvfurstens palats, som förvaltas av Statens fastighetsverk, blev byggnadsminnesmärke 1935. Det restaurerades 1948-52 med Ivar Tengbom som arkitekt och Carl David Moselius som antikvarisk expert. Då återställdes de inredningar som utfördes på 1790-talet för prinsessan Sofia Albertina efter ritningar av Eric Palmstedt och Louis Masreliez.